

НАШИ РЕЦЕНЗИИ

ЦІННІСНІ СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНОЇ ТА РИНКОВОЇ КООРДИНАЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Засади ринкового господарства і державне регулювання економічної діяльності – це дві основні підвалини, гармонійне поєднання яких у національному господарському розвитку є чи не найголовнішою передумовою покращення життя всього народу. Вивчення ринку і держави, їх взаємовпливу і знаходження оптимальної взаємодії – це одне із глибинних теоретичних завдань, які постійно має розв’язувати не лише суто економічна, але й вся людино- і суспільнознавча наука. В Україні в період ринкових деформ проявилася вся помилковість бездумної імплантації в національний розвиток ліберальних інститутів західного зразка, що відкинула країну в минуле. Без опори на національно-культурні історичні особливості ментальності народу і способів господарювання навряд чи Україна вийде із кризового стану. Свою долю в національні негаразди внесла і західноорієнтована економічна наука, насамперед в її намаганні сліпо слідувати неокласиці та неоінституціоналізму, основні схематично-поверхневі положення яких без глибокого сутнісного осмислення копіювала переважна більшість вітчизняних вчених-економістів. Зараз прийшов час гіркої прозріння. Відбувається усвідомлення того, що головні передумови національного господарського розвитку слід шукати не в заморських рецептах-панацеях, а в глибинному національному досвіді успішного ведення соціально орієнтованої економіки, що базується на ціннісно-раціональних сутнісних підвалинах.

Сучасному осмисленню проблем співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності присвячена монографія Г.М. Пилипенко, що вийшла друком у видавництві Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» у м. Дніпропетровську¹. Актуальність і теоретичну значимість монографії визначає, перш за все те, що в ній в поле економічного дослідження вводиться ціннісно-раціональний підхід, поза яким сьогодні, коли проходить становлення постнекласичної економічної науки, не можна сутнісно і всебічно вивчати суто економічні і соціально-економічні явища і процеси. Тези нобелівського лауреата Моріса Алле: «не людина для економіки, а економіка для людини»; «сучасна криза має не економічний, а духовний характер» стають дійсними дороговказами для виходу самої економічної науки з кризового стану, куди її завела неокласична неоліберальна теорія, яка й досі є пануючою серед економістів. Проте початок нового століття досить чітко показав, що вихід із полісистемної кризи, яка зараз лише поглиблюється, неможливий, якщо шукати шляхи її подолання за допомогою тих же методів і способів мислення, які завели світ до кризового тупика розвитку.

Не можуть дати позитивних результатів в цьому плані ні монетаризм, ні неоінституціоналізм. Якщо не вивчати людину як духовно-біо-соціальну істоту, що своєю цілісною діяльністю творить господарство як цілісну сферу свого життя, то ніякі сподівання на міфічні швидкоплинні «інститути», проголошення їх головними рятівниками із кризової ситуації, чіпляння на все і вся ярлика «інститут» нічого позитивного для національного розвитку не дає і не дасть. Потрібно чітко розуміти, що неоінституціональна теорія, якою

¹ Пилипенко Г.М. Інституціональні чинники співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності [Текст] / Г.М. Пилипенко: монографія. – Д.: Національний гірничий університет, 2012. – 293 с.

зараз в силу моди і бездумного наслідування захопилися економісти, є лише *обслуговуючою*, а зовсім *не фундаментальною* науковою теорією. Вона певним чином може пояснити лише деякі окремі наслідки проявів людської свідомості та людської діяльності. Зародившись в *протестантському* культурному просторі, вона зорієнтована на його специфіку і свідомо використовується для його *апологетики* і просування та захвату ним інших культурних просторів. В той же час осмислення трансформаційних процесів в Україні потребує заглиблення у історико-культурну, ментальну специфіку українського народу, у сферу його *цінностей, установок і мотивів*, які відрізняються від прозахідних зразків та економічних кодів буття, які зараз повсюдно намагаються насадити, але вони сприяють тільки поглибленню кризових явищ.

Тому можна говорити про те, що потреба саме в таких монографіях назріла вже давно. Більше того, якби такі дослідження почалися в кінці 80-х років минулого століття, то зараз ми напевно не говорили б про кризу вітчизняної економічної науки, бо ця криза в значній мірі була зумовлена *сліпим копіюванням* без серйозного критичного аналізу *економікс-изму* як «нового і всеперемагаючого прозахідного вчення». Проте воно, як згодом виявилось, не є ні новим, ні всеперемагаючим, а лише із самого початку було *чреватим кризовістю*, яка з теорії перекинулася і на практику, а тепер весь світ потерпає від загрозливих для людини і людства наслідків ліносного преклоніння-догматизму перед ідолами (хоча і нобеленосними) західної економічної неокласики.

У монографії Г.М. Пилипенко досліджується одне із основоположних питань функціонування сучасної економіки – проблема співвідношення державної та ринкової координації, про яку багато написано, але майже завжди досить поверхово. Більше ринку чи більше держави? – ось чи не найголовніше схематичне питання економічних реформ останніх 20-30 років. І відповіді давалися суто протилежні, залежні від вподобання автора, бо вони не підкріплялися всебічним аналізом глибинних процесів на рівні цінностей, мотивів, особливостей менталітету. Проте необхідно не лише чітко усвідомлювати, що в кожній національній економіці існують різні співвідношення держави і ринку як двох основних механізмів координації національної економіки, але й більш активно розробляти теоретично-сутнісні засади, перш за все пов'язані з *духовно-ментальною* сферою діяльності людини, проблеми ефективної їх взаємодії задля розв'язання кризових реалій національного соціально-економічного розвитку. Саме ці моменти є провідними у цьому монографічному дослідженні координації економічної діяльності, чим і визначається його надзвичайна актуальність.

У монографії на основі широкого використання і критичного аналізу соціально-економічної вітчизняної та зарубіжної літератури, виокремлення нових пізнавальних моментів у сфері державної та ринкової координації економічної діяльності через застосування методологічних принципів постнекласичної науки обґрунтовано ряд нових наукових положень.

Беззаперечним достоїнством монографії є те, що на основі застосування *міждисциплінарного* підходу розроблена і представлена *авторська концепція* впливу інституціональних факторів на співвідношення ринкової та державної координації економічної діяльності. При цьому автор визначає координацію економічної діяльності як процес *ціннісного упорядкування* економічної діяльності суб'єктів, який передбачає виконання правил більшістю членів суспільства за умови визнання їх легітимності через консенсус цінностей (с. 85-86). Розроблено методологічне підґрунтя і методіку виміру співвідношення ринкової та державної координації на основі виокремлення і оцінки функцій цих інститутів у досягненні інституціональної рівноваги в суспільстві. В науковий обіг введено новий показник - «Загальний індекс інститутів координації», який відображає результат сполучення індикаторів «сила ринку» (поєднання індексів економічної свободи, демократії, конкуренції) і «сила держави» (поєднання індексів людського розвитку, прав власності, державного управління й економічних функцій держави). Він дозволяє визначити впливовість ринку та держави на прийняття суб'єктами економічних рішень, а також

ефективність реалізації економічних функцій держави і ринкового саморегулювання (с. 232-237).

Дуже цікавими є результати проведеного дослідження ментальності українців з використанням методики Г. Хофстеда VSM – 08, на основі яких розраховано індикатори базових цінностей та діагностовано унікальність існуючої в Україні моделі співвідношення інститутів координації. Ця модель відображає співіснування переважної орієнтації населення і на ринкову, і на державну координацію при наявності негативного відношення до влади з одночасним її сприйняттям як засобу задоволення користолюбивих інтересів (с. 212-217). Встановлено та розкрито лінійний зв'язок між індикаторами ментальності населення і загальним індексом інститутів координації. Це дозволило довести, що в країнах з низькими показниками дистанції влади та уникнення невизначеності, а з високими – індивідуалізму, більшого поширення набуває ринкова координація у порівнянні з державною, і навпаки (с. 240-243).

Подальшого розвитку дістала методологія міждисциплінарного аналізу через запропонований і розроблений автором метод системного інтегралізму, який полягає в імплантації до інституціональної теорії наукових положень соціології, психобіології, а також соціальної та аналітичної психології, які визначають взаємозв'язок між внутрішніми імпульсами людини до економічної діяльності та результатами її здійснення. Такий підхід відкриває нові можливості для співвіднесення державної та ринкової координації як рівноправних інститутів на основі складного та взаємозумовленого комплексу мотивів людини до економічної діяльності (с. 75).

Автор уточнює наукові уявлення про інституціональні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності через: 1) визначення змісту інституціональних факторів як системи рушійних сил, спрямованих на досягнення інституціональної рівноваги, та виокремлено у якості основних складових цієї системи право, владу, ідеологію та конкуренцію; 2) встановлення субституціональних основ впливу інституціональних факторів на співвідношення державної та ринкової координації. При цьому він обґрунтовано положення про те, що посилення впливовості політичної влади, права та державної ідеології (чинники державної координації) і послаблення конкуренції як фактора ринкової координації має місце за відсутності ціннісного консенсусу суб'єктів відносно легітимності правил економічної діяльності (с. 147-150).

В монографії виокремлено новий аспект у характеристиках функцій держави в економіці через розмежування ролі держави як регулятора і як координатора економічної діяльності суб'єктів. Виконання державою функцій з коригування недоліків ринку (стабілізація економіки, надання суспільних благ, справедливий перерозподіл доходів, регулювання зовнішніх ефектів і негативних проявів ринкової влади) відтворює її як інститут регулювання і визначається поняттям «сфера державного впливу». Функціонування держави як організації, що упорядковує економічну діяльність суб'єктів на основі примусу до виконання правил, запропоновано відображати за допомогою терміна «сила держави» (с. 116-117).

Цікавим є положення про взаємодію держави, ринку і громадянського суспільства як інститутів координації економічної діяльності через встановлення їхньої сумісності на основі правил. Обґрунтовано, що ці інститути координації носять взаємодоповнюючий характер, поєднуються між собою і свої взаємопереходи формують близький до оптимального симбіоз за рахунок створення і відтворення інституціональних умов свого існування (с. 106-107).

Позитивно можна оцінити розуміння механізму інституціональних змін відносно українського суспільства через встановлення взаємозв'язку між його цінностями і ефективністю інститутів. На основі індикаторів ментальності українців (показників монументалізму і терпимості) автором обґрунтовано необхідність модернізації інституціонального середовища вітчизняної економіки у відповідності з його базовими національними соціокультурними цінностями (с. 145, 256-257), що є досить вагомим в плані розробки подальших сценаріїв національного розвитку. Тут доцільними є висвітлені у

монографії теоретичні підходи щодо розбудови ефективної моделі координації економічної діяльності в Україні через обґрунтування пропозицій для підвищення дієвості ринку, держави і громадянського суспільства в координації економічної діяльності суб'єктів господарювання. Автор пропонує здійснювати реформи на основі економічного, політичного, правового та ідеологічного потенціалу інституціональних факторів, а саме: прискорення темпів економічного зростання як матеріальної основи зміцнення середнього класу – рушія сил громадянського суспільства; актуалізації потреби у впливовості міжнародної конкуренції щодо наближення до міжнародних стандартів рівня життя, правової культури і ліберально-демократичних цінностей; відродження структур громадянського суспільства через включення механізмів реалізації національно-патріотичної ідеології, активізації виховної та освітньої роботи у напрямку формування високої духовності населення та суспільства.

В монографії є ще ряд важливих теоретичних положень і висновків щодо підвищення ефективності взаємодії держави і ринку в площині координації економічної діяльності.

Високо оцінюючи монографічне дослідження в науковому і практичному плані в цілому, все ж слід звернути увагу на ті окремі його положення, в основному методологічного спрямування, що носять *дискусійний характер*. До таких, на наш погляд, слід віднести наступні.

По-перше, не зовсім логічно виправданим є те, що до змістовного визначення інституту автор звертається лише у третьому підрозділі першого розділу роботи, хоча перші два підрозділи насичені словами «інститут», «інституціональний». Коли ж нарешті розкривається зміст категорії «інститут», то наводиться кілька трактовок його різними авторами і автор монографії зупиняється на *загальноприйнятому вкрай поверхневому* неінституціональному його розумінні *як правил і норм*. При цьому, з одного боку, держава і ринок називаються інститутами (як можна називати державу чи ринок правилом чи нормою – не зовсім зрозуміло); з іншого боку, кілька разів в тексті акцентується увага на розрізненні інститутів та організацій (с. 117 та ін.); навіть приводиться цитата *про розрізнення інституту та інституції*, але відсутнє намагання її змістовно розвинути, що вкрай необхідно для виходу самої інституціональної теорії з тупикового стану інституціонального імперіалізму, коли всім і всьому навішуються ярлики «інститут». Так, у монографії: держава – інститут; державна координація – інститут (с. 101), державне втручання в економіку – інститут (с. 110) і т. д. Постає питання не лише до автора монографії, а до широкого загалу вітчизняних неінституціоналістів: чи може бути науковою теорія, яка не має строго наукового змістовно-сутнісного загальноприйнятого визначення своєї системотворчої категорії «інститут»? Чи не свідчить це про те, що формат неінституціоналізму є *здебільшого безплідним* щодо наукового сутнісного дослідження саме економічних явищ і процесів сучасної дійсності? До того ж ще ніхто у вітчизняній літературі не дав чіткого визначення саме *економічного* інституту. Та й взагалі, *чи є такі* – аргументів поки що немає.

По-друге, монографія написана в традиційному форматі сприйняття людини як біосоціальної істоти, хоча постнекласичні наукові дослідження, об'єктом яких є людинорозмірні комплекси, вже досить чітко довели, що людина має *триєдину духовно-біосоціальну* природу і саме з її *духовною іпостассю*, внутрішнім світом людини пов'язана *наука XXI століття* і пошуки шляхів подолання нинішньої світової полісистемної, перш за все фінансово-економічної та соціальної кризи.

Звичайно, у монографії досить широко використовується поняття цінностей, але ж цінності – це і є феномен, перш за все, духовного світу людини, внутрішнього світу особистості. Автору, на наш погляд, потрібно було б більш чітко вступити в формат осмислення духовного світу людини як головного господарюючого суб'єкта і сфери духовного виробництва, що дозволило б розкрити більш глибинні, сутнісні відносини, без розуміння яких сама економіка, особливо в її неокласичній та нині модній неінституціональній трактовці, постає однобокою досить поверхневою штучною моделлю. Проте саме ця модель не перестає претендувати на статус всепанівної сфери. Сучасна криза

економікс-ичної неокласики досить наглядно проявилась у соціально-економічній кризі реальності, а тому перехід в *новий формат господарського мислення* – найбільш необхідне і актуальне завдання економічної науки, насамперед економічної теорії.

По-третє, не зовсім зрозумілими і аргументованими є тези автора про внутрішню норму та про подвійність в понятті інституту, подвійну природу інституту (с. 140-142). Якщо ці положення вводяться як нові економічні категорії, то вони потребують чітких наукових визначень, а також більш глибокого розкриття їх залежності чи взаємодії з цінностями, хоча б у зв'язку з розкриттям категоріального ряду «гени – меми – уни», що відкриває нові можливості більш глибокого бачення самих інститутів, потребує відходу від *примітивної простої заміни* категорії «норма (правило)» на категорію «інститут».

Однією з причин тупиковості сучасного економічного мислення є догма про *цілісність економічної системи*, від якої не зовсім зумів поки що відійти автор монографії (с. 142). Якщо дійсно економіку сприймають як цілісну систему, то тоді цілком оправданим є устремління економічної влади до абсолютного панування, а все те катастрофічне, що зараз відбувається у людському суспільстві на основі реалізації неоліберального сценарію глобалізації та всесилля грошей, є закономірним і очікуваним. Проте про *цілісність* можна говорити лише тоді, коли розглядається господарство як *уся сфера життєдіяльності* людини як цілісної (духовно-біо-соціальної) істоти. Коли ж цілісність штучно «замикається» лише на одному із елементів життєдіяльності, то і з'являються кризові явища та проблеми, а світобачення спотворюється, за чим слідують катастрофічні наслідки для людини і природи. Про це свідчать і подальші виклади, коли аналізуються проблеми цінностей та ментальності українського народу, а також сучасний стан українського суспільства, той «катастрофічний соціально-економічний струс, який спіткав Україну» (с. 247). Тому можна стверджувати, що дотримання усталених догм економічної науки не сприяє пошуку шляхів виходу з її теперішнього кризового стану.

Серед вагомих висновків проведеного дослідження, що стали наслідком глибокого і всебічного теоретичного осмислення сучасних українських реалій за рахунок включення в формат дослідження позаекономічних чинників, без врахування яких стає неможливим сьогодні економічний аналіз, слід було б вказати й на те (до цього цілком логічно підводить зміст монографії), що для економічної теорії настав час *відходу від широкофронтального валу неоінституціональної схоластичної риторики, неоінституціонального імперіалізму*, а головним завданням стає концентрація основної уваги дослідників на *господарючій людині, на особистості*, яка повинна виживати, змінюючи свій світогляд, своє мислення і вектор практичних дій. В самій же інституціональній теорії уже доцільно переходити від екстенсивного, не завжди оправданого розширення «інституційного поля», до більш обачного, навіть бережливого і жадібного вживання категорії «інститут». Коли читаєш деякі тексти, що надто переповнені словами «інститут», «інституціональний», то підсвідомо приходить думка, що від того, щоб їх взагалі прибрати з тексту, зміст набагато б виграв і був би більш зрозумілим.

Проте вказані положення не зменшують теоретичної та практичної цінності монографії Г.М. Пилипенко, бо вони здебільшого є дискусійними і можуть сприяти подальшому поглибленню аналізу проблем державної та ринкової координації економічної діяльності заради підвищення народного добробуту в Україні. Сама ж монографія є досить помітним явищем у сучасній соціально-економічній літературі та красномовно свідчить, що введення в поле економічного аналізу *позаекономічних, ціннісних чинників* стає тим *передовим краєм цілісного осмислення реальностей*, де формується *нове бачення* життєдіяльності людини та виробляється *нове знання*, так зараз необхідне для подолання сучасної кризи і реалізації імперативу виживання людства.

*Г.В. Задорожний, доктор економічних наук,
професор,
О.Г. Колінько, кандидат економічних наук*